Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 55, Aralık 2021, s. 336-355

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.55041>

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÖKTÜRK

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, gokhan.gokturk@dpu.edu.tr

Asya ÇOKADAR

Bilim Uzmanı Ankara Üniversitesi, asyacokadar_@outlook.com

NEOLİBERAL VE POSTMODERN DENEYİMLER ARASINDA BİR EDİNİM: KİŞİSEL GELİŞİM¹

Özet

Kişisel gelişim, postfordist kapitalizm, geç kapitalizm, yeni kapitalizm gibi farklı isimlendirmelerle birlikte anılan yeni ekonominin ve ona eşlik eden esnek birikim mantığının yeniden üretilmesi noktasında önemli bir role sahiptir. Bir başka ifadeyle yeni ekonomik model, ekonomi-politikanın yeniden üretimi sürecinde toplumsal olana vazgeçilmez bir önem atfetmektedir. Bu sebeple toplumsal aktörlerin öznelliğini yönetmek, yeni ekonomik modelin meşruiyetinin tamamlamasında önemlidir. Çünkü yeni ekonominin ayırt edici özelliği, yalnızca ekonomi sınırlarında değil, kültürel yaşamı da kapsayacak biçimde toplumsal alanın bütününde yeni veya farklı bir sermaye birikim mantığının hegemonik hale gelmesidir. Bunun anlamı söz konusu yeni sermaye birikim mantığının, toplumdaki bireylerin kültürel-özel eğilimlerini dışarıda bırakarak var olamayacağıdır. Bu makale, kişisel gelişim alanının, kapitalist gelişme retoriğinde tam olarak nerede yer aldığının araştırılmasına dayanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Esnek Birikim, Postfordizm, Neoliberalizm, Postmodernizm, Kişisel Gelişim.

¹ Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Gökürk danışmanlığında Asya Çokadar'ın hazırlamış olduğu Yüksek Lisans tezine dayanmaktadır.

AN EXPERIENCE BETWEEN NEOLIBERAL AND POSTMODERN EXPERIENCES: PERSONAL DEVELOPMENT

Abstract

Personal development has an important role in the reproduction of the new economy, which is known by different names such as Postfordist capitalism, new capitalism, late capitalism and the accompanying flexible accumulation logic. In other words, the new economic model attaches an indispensable importance to the social in the process of reproduction of economy-politics. For this reason managing the subjectivity of social actors is important in completing the legitimacy of the new economic model. Because the distinctive feature of the new economy is that a new or different capital accumulation logic has become hegemonic not only in the borders of the economy, but also in the entire social field, including cultural life. This means that the new capital accumulation logic in question can not exist by excluding the cultural-subjective tendencies of individuals in the society. This article is based on investigating where exactly the field of personal development stands within the rhetoric of capitalist development.

Keywords: Fleksible Accumulation, Postfordism, Neoliberalism, Postmodernism, Personal Development

GİRİŞ

Kapitalizm, her şeyden önce, tarihsel ve toplumsal ilişkiler bütünü olarak ele alınması gereken bir meta üretim sistemini ifade etmektedir. Kapitalist üretim sisteminin tarihsel ve toplumsal olana içkin oluşu, her şeyden önce, onun belirli dönemlerde karşı karşıya kaldığı kendini yenileme ihtiyacında aranabilir. Kapitalist üretimin gelişme aşamalarında gündeme gelen birikim rejimleri ve bunların içsel mantığına göre şekillenen kapitalist düzenleme biçimleri, bu türden bir yenilenme ihtiyacının anlaşılması açısından somut birer örnek olarak değerlendirilebilir. Bunun öncelikli nedeni, söz konusu birikim rejimi ve düzenleme biçimlerinin, krizlerin oluştuğu ve bu krizlerin özgül biçimler altında çözüldüğü veya aşıldığı durumlarda ortaya çıkmasındandır (Arın 1986: 104). Bir başka ifade ile kapitalist üretim sisteminin belirli dönemlerde ihtiyaç duyduğu yapısal değişiklik arayışlarının başlıca sebebi, kapitalist üretim tarzının özünü oluşturan sermaye birikim biçimlerinde yaşanan bir krizin varlığını işaret etmektedir. Sermaye birikiminin olanaklarını yitirdiği veya tıkanıklığa uğradığı bu kriz ortamları ise temelde genel bir yeniden yapılanma ile köklü bir biçimde gerçekleşmektedir. Yeniden yapılanma, bu anlamda, sermaye birikiminin artarak sürdürülmesinin önündeki engelleri aşmaya katkı sağlayacak biçimde toplumsal süreçlerde, ilişkilerde, kurumlarda ve yapılarda yaşanan bir değişim olarak tanımlanmaktadır (Ansal 1996: 12). Böyle bir tanımlama, kapitalist sisteme özgü ve/veya mevcut değişimleri anlamlandırma noktasında, yaşanan krize sebep olan tıkanıkları aşmak amacıyla yeni düzenleme biçimlerine duyulan bir ihtiyacı ve buna paralel şekilde üretim biçimi ve ilişkilerinde yeniden bir düzenlemeyi, bir anlamda iş yaşamı ve çalışma biçimlerine ilişkin özgül bir yeniden yapılanmayı ifade etmektedir.

Sermaye birikiminin özgül çelişkileri altında biçimlenen yeniden yapılanma sürecinin, bu bakımdan, öncelikle farklı toplumsal koşullara denk düşen bir üretim-tüketim ilişkisi zemininde gerçekleştiği söylenebilir. Yeniden yapılanma, bu ilişki zemini temel alınarak üretim tarzının,

üretim ilişkilerinin, yapı ve kurumların veya üretim dışındaki alanların, kısacası tüm toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlendiği bir süreç karşılık gelmektedir. Dolayısıyla sermaye birikiminin olanaklarını yitirdiği bir durumda ortaya çıkan kriz dönemlerinin, her şeyden önce, özgül toplumsal koşullara denk düşen bir ortamda vuku bulması gibi, sermayenin önündeki tıkanıkları aşması ve kendini yeniden üretmesi sürecinin de yine sermayenin kendi çelişkileri zemininde biçimlenen toplumsal koşullar içerisinde gerçekleştiği söylenebilir.

Yeniden yapılanma sürecine ilişkin bu tarz bir perspektifin, 1970’li yılların sonlarında ortaya çıkan krizin zemin hazırladığı köklü ekonomik-kültürel-toplumsal değişimleri anlamada tarihsel sürecin dinamosunu oluşturduğu kabul edilebilir. Bunun başlıca sebebi, 1970’li yıllarla birlikte sermayenin kendini yeniden üretmesinin ve değerini artırmasının bir yolu olarak gündeme gelen yeniden yapılanma sürecinin, bir taraftan üretim süreci içinde geçerli olan uygulama ve yöntemlerin farklılaşmasında, diğer taraftan toplumsal yaşamın farklı alanlarında da anlamlı değişimlere yol açmasında gözlemlenebilir (Ansal 1986: 164). Daha açık bir ifadeyle, kapitalist sistemin temel dinamiğini oluşturan sermaye birikimi ve sermaye birikim sürecinin belirleyici özelliği olan *meta üretim* mekanizması, 19. yüzyıla egemen olan kitlesel üretim metotlarının krize girmesiyle ciddi ekonomik ve kültürel dönüşümleri gerekli kılmış; esasen bu dönüşümler, klasik kapitalist biçimlenişlerden ve geleneksel olandan oldukça farklı bir ekonomik zemin ve toplumsal tasavvur içinde yaşamayı ve düşünmeyi niteler hale gelmiştir (Gökgöz 2014: 103). Doğrudan ifadesini çalışma yaşamı ve ilişkilerindeki sistemli değişimler üzerinden gösteren bu yeni dönem, yalnızca ekonomik alanın sınırları kapsamında değil, toplumsal ve kültürel yaşam dünyalarının tümünde yeni veya farklı türden değişimleri gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda, kapitalist üretim ilişkileri ekseninde yeni bir aşamayı ifade eden Fordizm sonrası süreçlerin, klasik kapitalist biçimlenişlerden farklı olarak yalnızca emek süreci ve çalışma ilişkilerinin değil, aynı zamanda kültürel ve bireysel yaşam biçimlerinin de örgütlenmesini ve (özellikle) bu yolla kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını talep eden *yeni* bir paradigma olduğu söylenebilir. Yeni olana dair söz konusu değişimleri tanımlamada kullanılan başlıca kavramsal çerçeveler ise toplumsal olana veya kültürün kendisine atfedilen yeni bir form olarak *postmodernizm* ve ekonomik yapı ile uyumlu yeni öznellik biçimlerinin üretilmesini veya yönetilmesini hedef alan ve yeni bir epistemolojik dönüşümü ifade eden *neoliberalizm* terimleriyle adlandırılmaktadır (Eagleton 2011: 50; Dardot ve Laval 2012: 1-2; Foucault 2015).

En saf haliyle değişmekte olan çalışma ilişkileri (toplumun ekonomik örgütlenişindeki değişim) içerisinde “girişimci öznellik” kavramı zemininde görünür olan neoliberalizm ve neoliberal yönetimselliğin işleyişine paralel düşecek kültürel yenilikleri geçerli kılan postmodernizm olguları, makale kapsamında eleştirel bir incelemeye tabi tutulan çağdaş kişisel gelişim endüstrisini analiz edebilmenin kapsamlı bir aracı olmaları nedeniyle kuramsal birer yöntem olarak tercih edilmiştir. Bunun sebebi, genellikle postfordizm terimiyle kavramsallaştırılan yeni emek dönüşüm süreçlerine *ideolojik* bir kimlik kazandıran neoliberal yönetimsellik aklının ve toplumsal alanı, kültürel pratikleri veya bireysel edimleri bu mantığın işleyişine tabi kılan postmodern dönemin, kapitalizmin çağdaş görünümelerini inceleyebilme adına tarihsel bir konumlanışa sahip olmalarıdır. Bir başka ifadeyle *geç* ya da *yeni* dönem kapitalizmi olarak da nitelendirebileceğimiz esnek birikim rejimi, ekonomik ve kültürel yaşam alanlarının her ikisinde birden tahayyül edilen yeni bir toplumsal tasarımı zorunlu kılmaktadır. Postmodernizm (Hardt ve Negri 2001: 169), yeni dönem kapitalizmi içinde yaşanan kültürel değişimlerin tüketim odaklı bir sosyal düzenin doğuşu ile ifade edildiği yeni bir dönemi tanımlamada veya anlamlandırmada kullanılan bir terim iken; neoliberalizm (Rossi 2018: 129), tüm toplumsal

ilişkileri esnek birikim modeline göre düzenleyen, bir başka ifadeyle öznelliklerin üretimini ekonomik üretimin alanına tahvil eden sermayenin dönüştürücü mantığı konumundadır. Bugün “çok satanlar” sektörü içerisinde öncelikli bir konuma yükselen çağdaş kişisel gelişim endüstrisinden neyin anlaşılması gerektiği, daha doğru bir ifadeyle içinde bulunduğumuz dönemi karakterize etmenin başlıca olgularından biri haline gelen *öznellik* (kişilik) düşüncesinin, günümüz kişisel gelişim endüstrisi ile ne tür bir ilişki kurduğunun anlaşılması ihtiyacı ise öncelikle buna sebebiyet veren konjonktürel değişimlerin kavranabilmesiyle mümkündür. Bu suretle postmodernizm ve neoliberalizm olguları, mevcut çağın nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve geçirmekte olduğuna dair yapılacak bir inceleme için tarihsel ve konjonktürel bir çerçeve imkânı sağlarken, çağdaş kişisel gelişim endüstrisi bu türden dönüşümlere *rasyonel* bir meşruiyet kazandıran, bir anlamda günümüz kapitalist gelişme retoriğinin mevcut en açık ve karakteristik özelliklerini temsil eden dikkate değer bir örneğini oluşturmaktadır.

Esnek Üretimden Neoliberal Öznelere: Bir Girişim Faaliyeti Olarak Kişisel Gelişim

Tarihsel ve ekonomik bağlamı sebebiyle 1970’li yıllar, Fordist birikim rejiminin krizine karşılık sermayenin kendini yeniden üretmesinin ve değerini artırmasının bir yolu olarak gündeme gelen yeniden yapılanma arayışının bir ifadesi olmuştur. Bu arayış bir taraftan üretim süreci, üretim organizasyonları ve teknik iş bölümünün sermayenin verimliliğini artıracak şekilde dönüştürülmesini içerirken, diğer taraftan -sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkinin değişmeksizin- pazardaki istikrarsızlıklara ve tüketici taleplerindeki artan çeşitlenmelere cevap verebilecek bir esnekliğe ulaşabilmenin arayışı olmuştur (Yentürk 1993: 47). En genel anlamıyla sermaye birikim rejimi ve düzenlemelerindeki bir yenilenmeyi ifade eden esnek birikim rejimi, gerek Fordist üretim sisteminin krizine sebep olan faktörler bağlamında gerekse de değişken tüketici talepleri ve istikrarsız pazarlara uyum sağlama noktasında bu türden bir yeniden yapılanma arayışını olanaklı kılan yeni bir bileşik yapılanmanın adı olmuştur.

Yeni bir sermaye birikim rejiminin var olması, yeni düzenleme biçimlerinin de onunla var olması anlamına gelmektedir. Çünkü her birikim rejimi ancak yeni bir düzenleme biçimi ile var olur ve ancak bu şekilde somut biçimler altında incelenebilir (Arın 1986: 114). Fordist birikim ve örgütlenme biçiminin yenilenme ihtiyacına yönelik gündeme gelen esnek birikim modelinin kendisini ne tür düzenleme biçimleri aracılığıyla ortaya koyduğunun anlaşılması bu sebeple önemlidir. Yeni esnek teknolojilerin geliştirilmesi, çalışanın beceri ve entelektüel kapasitesi açısından bu yeni teknolojiler ile uyumlulaştırılması, yeni teknolojilerin üretim faaliyeti içerisinde yeniden konumlandırılmaları, iş akışkanlığı ve sürekliliğinin gerçekleştirilme biçimleri ve en önemlisi çalışan sınıfın -tekil olarak çalışanın- yeni ekonomik örgütlenme biçimine, daha genel olarak da kapitalist iş ortamına uyumunu sağlayacak yeni bir kültürel ortamın yaratılması gibi konular, söz konusu yeni düzenlemelerin tanımlanmasındaki ayırt edici hususlar olarak ön plana çıkmaktadır (Belek 1999: 101). Toplumun ekonomik örgütlenişinde tümüyle yeni bir aşamayı ifade eden bu türden düzenlemelerin asli amacı ise Fordist üretim sistemine özgü olan zaman kayıplarının, kalite düşüklüğüne yol açtığı düşünülen katılıkların ve söz konusu dönemin konjonktürüne uygun biçimde şekillenen üretim-tüketim normlarının aşılması ve üretim sistemlerinin halihazırdaki değişimlere ve farklılaşan taleplere duyarlı üretim birimlerine dönüştürülebilmesi olmuştur. Bu anlamda temel özelliği işgücü piyasalarının, emek süreçlerinin, üretim ve tüketim tutumlarının *esnekliğine* dayanan yeni ekonomik model, Fordist birikim rejiminin postfordist birikim rejimine dönüşme eğilimini göstermektedir (Aydoğanoglu

2011: 27; Şaylan 2002: 147-148; Belek 1999: 66). Diğer bir ifadeyle iş pratiklerinde, emek piyasalarında, istihdam hacim ve biçimlerinde, ürün niteliklerinde veya teknolojiye, kısacası emek süreci ve bununla ilişkili olan mevcut tüm yapılardaki köklü değişimlere yol açan *esneklik* paradigması, yeniden yapılanma sürecinin kilit ögesi ve en önemli aracı olarak kabul görmeye başlamıştır.

Esnek üretim süreci ve ilişkilerinin tayin ettiği yeniden yapılanma sürecinin en önemli çıktılarından birisi, çalışanın emek süreci içindeki niteliği konusunda ortaya çıkmaktadır. Zira standartlaştırılmış kitle üretimine uygun düşen emek örgütlenme biçimleri ve üretim ilişkilerinden hızlı ve çoğu zaman uzmanlaşmış becerilerin ve kapasitelerin özel amaçlara uyarlanabildiğini ifade eden esnek üretim sistemine geçmek demek, bu üretim süreci ve ilişkilerine uygun nitelikteki bir emek gücünün kullanımı demektir (Yentürk 1993: 52). Çalışan açısından Fordist üretim biçiminde olduğu şekliyle tek bir görev ile sınırlı kalmamak, üretim süreci içinde birçok işi aynı anda yapabilmek, bu bakımdan çok işlevli ve çok yönlü olabilmek anlamına gelen emeğin postfordist örgütlenme biçimi, kişiyi üretim deneyimlerinden zihinsel potansiyeline, kişisel becerilerinden hayal gücünün kapasitesine kadar *optimize etmeyi* ilke edinen bir emek süreci hedefine dayanmaktadır. Çünkü postfordist işletmelerin başarı ve verimliliği artık büyük ölçüde “*üreten bireyin yaratıcılığı*”na bağlıdır (Bozkurt 2004: 334). Yaratıcılık, etkililik, uyum sağlayabilirlik veya esneklik gibi kavramlar, bugünün dünyasını saran yüksek performans kültürünün temel söz kalıpları haline gelmiştir. İdeal tipik postfordist işçiden beklenen, kendisini ve eylemlerini mekânın kısıtlamalarına tabi kılmaksızın üretkenlik düzeyinin sınırlarını aşması, hayal gücünü ekonomik değerlendirme alanına kaydederek daimî bir yaratıcılık faaliyetini içselleştirebilmesi, bir bakıma eski görevleri yerine getirmenin yeni yollarını keşfetme arayışında inisiyatifi ele alması, dahası bu arayışa bağlı kalmasıdır. Finansal piyasaların yön verdiği finansal mantıklara göre belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi adına *kişisel seferberliğin* bu tür bir gereklilik halini alması, postfordist kapitalist üretim sistemini biçimlendiren birincil amacı oluşturmaktadır ve *kendini üretme* faaliyetinin rasyonelleştirilmesi, mevcut gidişatı haklı gösteren başlıca argüman olarak yeniden tanımlanmaya açık hale getirilmektedir. Bu nedenle piyasanın taleplerine olabildiğince uyum sağlayan, sürekli olarak daha iyi ve daha fazla performans gösterme kabiliyetine sahip, inisiyatif alan, firmanın yönelimlerini eyleme geçirmeye uygun bir davranış biçimi ortaya çıkaran, esnek ve uyumlu bir emek talebi ihtiyacı, Hardt ve Negri’nin *maddi olmayan emek* şeklinde tanımladığı yeni tip emek türü için vazgeçilmez bir değer olarak tasdik edilir hale gelmiştir (Gaulejac 2013: 97-152; Rossi 2018: 139; Ören 2015: 163). Neticede kendini sürekli yeniden icat etmesi ve yeniden tasarlaması gereken bir *proje* gibi hareket ettiği müddetçe emek piyasasında bir anlam kazanan postfordist özne, daimi bir değişimin, farklılaşan piyasa taleplerine uyumun ve mükemmeliyet arayışının temsili olan postfordist işletmelerin yönetilmesinde olduğu gibi özneliğini iyi yönetmek zorundadır. Kendini yönetmek bugün bir zorunluluk haline gelmiştir (Gaulejac 2013: 163).

Günümüzde *emeğin örgütlenme biçimindeki* klasik özelliklerin her birinin ve dolayısıyla bizzat emeğin anlamını değiştiren önemli bir dönüşüme tanıklık ettiğimiz söylenebilir. *Emeğin değeri*, ortaya çıkarılan ürünün veya somut bir etkinliğin sonucu olmaktan uzaklaştıkça *çalışma eylemi* de belirli bir hizmetin ve somut bir ürünün üretilmesiyle gittikçe daha az ilişkili hale gelmektedir. Emeğin kapitalist örgütlenme formundaki bu tarz bir dönüşüm ise kapitalizmin erken biçimlerindeki tipik özneleş(tir)me mantığından son derece uzakta olduğumuzu, söz konusu ekonomik dönüşümlerin gerçekte tüm bir yaşama, düşünme ve hissetme biçimlerimizde,

toplumsal tutumlarımızda, kendimizle ve başkalarıyla kurduğumuz ilişki pratiklerinde, kısacası *varoluş* biçimlerimizde neden olduğu dönüştürücü etkiyi işaret etmektedir (Gaulejac 2013: 132-133; Dardot ve Laval 2012: 1-2). Çünkü şu an için önemli ve geçerli olan tek şey, *kendini üretme* ilkesinin her maddesiz çalışma (gayri maddi emek) için vazgeçilmez bir unsur haline geldiğidir ve bu türden bir gereklilik, insanların yalnızca nasıl davranmaları gerektiğini belirlemekle kalmayıp, bizzat kendilerini dönüştürmeye, kişiliklerinde belli kriterlere uyan değişimler gerçekleştirme potansiyeline yapılan bir çağrı anlamına gelmektedir (Gorz 2011: 18). Bir başka ifadeyle belirli alışkanlık ve arzulara dayanan yeni tür bir öznenliğin üretilmesi ihtiyacı, gayri maddi üretim tarzına sahip neoliberal performans toplumunun ideolojik motifini tamamlayan paradigmayı temsil etmektedir ve bu, insan oluşun yeni bir tarzına işaret eden, kendimizle (ve kimliğimizle) ilgili geliştirdiğimiz/geliştireceğimiz yeni bir kavrayışa karşılık gelmektedir.

Neoliberalizmi kapitalizmin erken biçimlerinden farklı ve tümüyle yeni kılan özelliği, bu durumda onun, “*biyolojik, somatik, bedensel*” olanla değil, tersine, *Psyche (ruh)* ile ilgili olmasında görünür olmaktadır (Han 2019: 32). Taylorist modelde bir işletme, makineli üretime uygun hale getirilmesi amacıyla bedeni disipline etmeyi, onu üretken, yararlı ve uysal kılabilmenin bir aracı olarak normlardan, yasaklardan veya emirlerden oluşan bir kural örgüsüne dâhil etmeyi gerekli hale getirmiştir. Klasik Fordist “fabrika”, bir disiplin iktidarı örneğini temsil etmektedir. Bu disiplin iktidarının yönetim tekniği *biyopolitik* ve biyopolitika, psişik faaliyetlerin geliştirilmesi veya yönlendirilmesinden ziyade verilen görevlerin mekanik tekrarını temin etmesi istenilen bireyi (bedeni), çalışmayı uygun hale getirecek şekilde disipline etmekle ilgili olmuştur. Neoliberal yönetsel iktidar ise yalnızca işçilerin disiplinini, itaat ve uysallıklarını değil, psişik veya zihinsel süreçlerinin optimize edilmesini talep etmektedir. Neoliberalizm bedenleri denetlemekten çok, üretici güç olarak kabul ettiği *Psyche*’yi işgücüne çevirmekle ilgilenir ve böylelikle bedenlerin sıkı denetiminin yerini “psiko-iktidarın psikolojik teknikleri” alır. Neoliberal yönetimselliğin işleyişinde bedensel sınırlar *aşılmaz*, verimliliğin artırılması adına itkileri *yönlendirmek* ve zihinsel süreçleri *kontrol etmek* söz konusu edilir. Bu bakımdan Andrea Rossi’ye göre, nasıl ki klasik emek biçiminin mevcut ekonominin işleyişi içerisinde hâlâ önemli bir yeri bulunduğunun göz ardı edilmesi eksik bir yaklaşım olacaksa, neoliberalizmin, ekonomik değerlenmenin başlıca yönetim tekniği olarak belirlediği *psikopolitikayı* “disipliner” paradigmanın yerine koyma kararlılığının dikkate alınmaması da yine aynı şekilde hatalı bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Han’a göre de *Psyche*’nin, bu nedenle de psikopolitikanın söz konusu edilmesi, günümüz kapitalist üretim modelinin gayri maddi ve gayri bedensel oluşuyla tanımlanan üretim biçimi ve ilişkilerine bağlıdır (Rossi 2018: 139; Gaulejac 2013: 93; Han 2019: 28-32). Demek ki bireyleri gözetime tabi tutan bir denetim sisteminden ziyade proje bazlı işleyişten, şeylerin değil şey olmayan varlıkların üretildiği bir çalışma modelinden söz edilmesi, dayatmanın karşısına katılımı, baskının karşısına yetenek yönetimini, itaatin karşısına kendini gerçekleştirme idealini çıkaran bir *kişisel gelişimin etkinleştirilmesi* düşüncesini de zorunlu olarak beraberinde getirir. “Kendini yönetme” adına tasarlanan bu tür bir öznenliğin teşvikine yapılan bir çağrı ise nihayetinde Foucault’un “kendilik teknolojileri” şeklinde tanımladığı bireysel (bağımsız) ve özgül *pratiklerin* baskılanmasını değil harekete geçirilmesini, boyun eğdirilmesini değil, fakat *değiştirilmesi* ve *yönlendirilmesine* ilişkin bir ihtiyacı gündeme getirmektedir. Gaulejac’a göre, psişik yatırımları performans ve verimlilik hedeflerine yönlendirirken bireyleri seçim, otonomi, özgürlük gibi alanlarda harekete geçiren “ruh yöneticileri”nin ortaya çıkması da bundan ileri gelmektedir (Gaulejac 2013: 164).

Neoliberalizm, öznelliklerin yönetilmesi ve daimî optimize edilmesi şeklindeki buyruğuna kendilik teknolojilerini ele geçirerek karşılık vermektedir. Kişinin bireysel hâkimiyetini geliştirme amacına hizmet ettiği bildirilen bir *neoliberal kendilik girişiminden* bahsetmek ise bireyin kendi üzerinde etkide bulunduğu özerk bir sürecin varlığı bir yana, iki teknik tipi - kendilik teknikleri ile tahakküm teknikleri- arasındaki etkileşime dair ihtiyatlı bir sorgulamanın yapılmasını gerekli hale getirmektedir. Bir başka ifadeyle kendilik pratiklerinin iktidar (tahakküm) teknikleriyle bütünleştiği hususunda bir vurgunun yapılması ayrıca önem taşımaktadır.

Bireylerin *psşik* yaşamının ekonomik bir problem olarak kayda geçirildiği, potansiyelin kendisini mükemmelleştirme çabası olarak da okunabilecek bu tarz bir süreç, her şeyden önce, insanın varlığını bir *sermaye* olarak kabul etmesi gerektiği ve bu sermayenin nasıl daha değerli kılınabileceği fikrine dayanmaktadır. Çünkü fiziksel, bilişsel ve psşik tüm yetilerin *emeğe* dönüştüğü bir evrende her bireyin varlığı da verimli kılınması gereken bir sermaye haline gelmektedir ve en değerli sermaye insan, ancak *sermaye gibi işleyebildiği müddetçe* değerli addedilmektedir (Gorz 2014: 17; Rossi 2018: 122-136; Gaulejac 2013: 155). Kişinin kendisini tüm varlığıyla bir değer olarak yaratması gerektiği, bunun için de kendisine (özellikle de kişiliğine) bir sermaye muamelesi yapması düşüncesi, yani *insani olanın sermayeleştirilmesi*, bireyin kişisel ve öznel tüm özelliklerinin mübadele alanında ticari bir değer kazanması anlamına gelmektedir. Çünkü yeni ekonomik işleyiş, her unsuru *değer* üzerine bir söylem içerisinde biçimlendiren ve her şeyin etkililik ve kârlılık terimleriyle ifade edildiği bir toplum tasavvurunun imkânını aramaktadır ve böyle bir toplumsal tahayyülde istenilen imaj(lar)ın *nasıl* yaratılacağı veya pazarlanabileceğine dair pratik ve kullanışlı bir stratejinin belirlenmesi, hayatta kalmanın bir koşulu, doğal bir veri olarak kabul edilen rekabet ilişkilerine uyum sağlamanın vazgeçilmez bir şartı olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple kişinin *kendine ne kadar yatırım yaptığı*, bunun bir sonucu olarak da *kendini satmayı ne kadar bildiği* meselesi, genelleşmiş rekabet düzeninde her bireyin kendine bir yer edinmesi ve bunu sürdürmesinin en önemli koşulu olarak kabul edilir hale gelmiştir.

Bu kapsamda öneminin belirtilmesi gereken asıl gelişme, kapitalizmin klasik evresinden neoliberalizme geçişte gerçekleşen *antropolojik* kaymadır: “Neoliberalizm işçiyi bir *girişimci* haline getirir” (Han 2019: 15). Yeni dünyasında birey, bundan böyle işçi olarak mübadele eden bir varlık değil, rekabet eden, daha doğrusu rekabet etme isteği teşvik edilmesi gereken bir girişimcidir ve kendisini de bu şekilde tahayyül etmesi ve öngörmesi gerekir. Çünkü söz konusu olan, bir kapasitenin, insan sermayesinin hamili olarak değil, tam da bu sermayenin muadili olarak değer kazanan bir neoliberal öznenin varlığıdır ve iktisadi yaşam artık bu öznenin eylemlerinden, emeğinden ve bu emeğin potansiyelinden yola çıkılarak tarif edilmektedir. Dolayısıyla öznenin toplumsal normu gerçekten de değişmiştir. Herkesin kendi varlığında gerçekleştirmesi talep edilen yeniden yapılanmanın hedef noktası artık azami performans, kendini aşma, bir bakıma *kendinin ötesini arama* ihtiyacı haline gelmiştir. Öznenin insan sermayesi olarak, kendi kendinin girişimcisi olarak tanımlanmasının önemi de buradan kaynaklanmaktadır: Neoliberalizm, öncelikle ve özellikle ekonomi üzerinden tanımlanan bireyler üretmektedir (Oranlı 2012: 70-71; Read 2012: 85-89; Dardot ve Laval 2012: 366-392).

Bu yeni birey (girişimci özne), kendini bir “şirket” gibi tahayyül eden ve rekabet ilkeleri doğrultusunda “işleten” bir bireydir. Şirket, ideal olarak mükemmellik arayışının, daimî değişimin, piyasadaki talep değişimlerine gösterilen uyumun, sıfır kusurun yeridir ve öznenin de

bu imgeye içsel olarak uyması emredilir. Bu, yeni çalışma etiğinin en önemli ilkesidir ((Dardot ve Laval 2012: 1-373). Bu yeni etik, girişimci öznelerden kendilerini bir şirket gibi görmelerini, bunun için de kendilerinin işvereni, kendilerinin girişimcisi, kendilerinin eksperisi gibi hareket etmelerini ve düşüncelerini talep etmektedir. Buna göre her birey, kendisine daima yenilenen hedefler seçmeli, zamanını etkili ve verimli kılmalı, kendisini ve yaşamını üretken hale getirmeli, kısacası *kendi yaşamının işletmecisine* dönüşebilmelidir. Çünkü neoliberal yönetimsellik, her şeyden çok, bireylerin kendilerine yönelik oluşturduğu tüm kapasite ve becerilerini, böylelikle yaşamın kendisini ekonomik düzenlemelerin isteklerine uygun olacak biçimde şekillendirmektedir ve tüm bir yaşamın bu ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenmesini, bireylerin bu oyunun terimlerine göre hareket etmesini talep etmektedir (May 2012: 103; Fleming 2014: 876). Yerine getirilen tüm faaliyet ve eylemlerin *kendine değer kazandırmanın bir aracı* olarak kabul edildiği bu tür bir sürecin vardığı nokta ise bizzat *çalışmanın* kişinin kendi şirketi haline gelmesi -çalışma ile yaşam arasındaki mutlak sınırın belirsizleşmesi- ve kişisel gelişimin şirketin büyüklüğünü belirleyecek temel etmen olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla buradaki asıl mesele en çok kazanç sağlayacak şekilde kişinin kendisine yatırım yapma meselesidir ve bu, bizzat bireyin kendisini nasıl yönettiğiyle giderek daha çok ilgili hale gelmektedir. Daha doğrusu bu davranma biçimi, neoliberal yönetimsellik dolayısıyla zorunlu kılınmaktadır.

Neoliberal yönetimselliğin büyük yeniliği de bu noktada önem kazanmaktadır: İnsanın *yönetilme* tarzı bundan böyle *kendini yönetme* tarzına dönüştürülmektedir. Bu tarz bir temsilin arka planında her birey, tahayyül edilen tüm niteliklere *kendinden* sahiptir. Asıl önemli olan bu kendiliklerin imâl edilmesi ve kabul görmelerinin sağlanmasıdır. Bunun için yapılması gereken ise bireylerin kendilerine bir hedef tayin etmeleri ve bu amacın gerçekleştirilebilmesi için yaşamlarının birer başarı haline getirilmesidir (Fleming 2014: 876). En önemli varsayımı, bireyleri, tercihlerini seçmelerinde özgür ve seçilen bu tercihlerinden sorumlu varlıklar olarak tanımlamak olan girişimci yönetimsellik anlayışı, kendini gerçekleştirmenin üretken bir dünya için stratejik öneme sahip olduğu toplumsal bir konjonktüre gönderme yapmaktadır. *Kendini gerçekleştirme*, bu habitus içerisinde bir *girişimci benlik yönetimine* dönüşürken, belirlenen hedefleri elde etme sorumluluğu tek başına bireyin eylemlerine, verimliliğine ve gelişimine bırakılmaktadır. Diğer bir ifadeyle kendini gerçekleştirme hedefi, “ben”i, rekabet koşullarında ayakta kalabilmek, yaşamını başarılı kılabilmek veya hedeflerini gerçekleştirebilmek vb. amacıyla *kendi üzerinde çalışmaya* teşvik ederken, bunu, bireyin kendisini sorumlu kılarak, bir anlamda iktisadi kişisel bir disiplin haline getirerek mümkün kılmaktadır (Dardot ve Laval 2012: 367-370). Neoliberal kendilik idaresi, bu koşullar altında, her bireyin kendi eylemlerinin bir yaratıcısı ve kendisinin yöneticisi olduğu anlamına geldiği gibi, onu, karşılaşması gereken riskleri tutkulu bir şekilde üstlenen, muhtemel yenilgilerin bütün sorumluluğunu kendi seçimiyle kabul eden, dolayısıyla gerçekten de rekabet halindeki küçük bir “hissedar” gibi davranabilen bir söylem içerisine yerleştirmektedir.

Bu söylem bugün tüm iktisadi ilişkileri tek bir *ethos*’un içinde konumlandıran, birbirinden bağımsız birçok durumu, ilişki türlerini, davranış tutumlarını, ihtiyaç ve istekleri, kısacası öznenin kendini kurma biçimlerini tek bir anlayış çevresinde birleştirme potansiyeli taşıyan yeni bir iç düzenlemeyi, henüz yeni betimlenen bir etiği tanımlamaktadır. Bu, hepimizin tam olarak (kendi) yaptıklarımıza ve elde ettiğimiz başarılarla göre tanınmamızı sağlayacak yeni bir politika; tüm yaptığımız ve elde ettiğimiz şeyleri yönlendirebilmenin yalnızca bizim elimizde olduğunu bildiren bir *self-help* etiği; gerçekte, olmak istediğimiz şeye dönüşebileceğimiz ve

istediğimiz takdirde kendimizi yeniden tasarlayabileceğimiz düşüncesini salık veren bir *kendi kendine yardım* kültürüdür. Bu yeni etik, kendi üzerinde çalışma, kendini gerçekleştirme ve kendini sorumlu kılmayı temel argümanlar olarak öne çıkarırken, kendinin yönetimi ile şirketlerin yönetimi arasında kurulan bağı destekleyici ve teşvik edici bir işleve sahip olmaktadır. Zira tüm bu temel argümanlar, kişinin karakter yapısının yönetsel başarısının anahtarı olarak değerlendirildiği bir toplumsal bağlamı işaret etmektedir. Rekabeti genelleştirirken üretimi bir yarış alanı haline getiren ve kendini gerçekleştirmeyi en önemli yatırım aracı olarak kabul eden bir toplumsal düzen, tam da yalnızca çalışan insanın değil, *bütün olarak özneliliğin* belli bir tutum tarzına davet edildiği bir *geliştirme ve dönüştürme* hareketinin hem nedeni hem de sonuçlarından birini temsil etmektedir. Bir başka ifadeyle neoliberal piyasa disiplini, bizzat bireyin kendini oluşturduğu, nasıl davranması gerektiğini öğrendiği, kendini eğittiği ve disipline ettiği bir “*keşif ve öğrenim*” alanı haline gelen bir performans toplumuna dönüştürken, gerçekliğin sürekli değişimine öznelerin uyumunu sağlayan bir geliştirme ve dönüştürme hareketini gerekli ve istenilir bir duruma getirmektedir. Çağdaş kişisel gelişim endüstrisi, bu tür bir geliştirme ve dönüştürme hareketinin stratejik bir üreticisi, kendini yetiştirme faaliyetinin mevcut en belirgin aracı olma rolünü üstlenir hale gelmektedir.

Bugün hem yeni yönetsellik anlayışının hem de bu anlayışla uyumlu bir biçimde inşa edilen bireysel dönüşüm etiğinin teşvik ettiği geliştirme ve dönüştürme ihtiyacı, bireyler açısından, tüm bir kişiliğin *kendini dönüştürmenin* pratik egzersizleri olarak yeniden tanımlanması ihtiyacına karşılık gelmektedir. İnsanın kendini değiştirme amacına kadar uzanan bu tür bir süreç ise nihayetinde kişinin kendi değişimine yönelik oluşturduğu bir beklentiye/gereksinime ve bunları yeni bir tarzda ortaya koyan bir arz-talep ilişkisinin varlığına karşılık gelmektedir. Bir başka deyişle belirlenen tüm talep ve beklentilere karşı yol gösterici bir işlevi yerine getirdiği düşünülen, insanın kendi yaşamı ve geleceğini temsil edebilmesinin mevcut en uygun stratejisi olarak belirlenen bireysel dönüşüm etiği, günümüz toplumunda insanın yaşamını ve geleceğini temsil etmesinin mevcut en uygun stratejisi olarak icra edilen kişisel gelişim endüstrisi tarafından imâl edilmekte ve yeniden üretilmektedir. Yaşam boyu öğrenme, istihdam edilebilirlik gibi paradigmlar ise kişisel gelişim literatürünün en önemli stratejik tarzlarını oluşturan ve yeni yönetim tekniklerinin bu bağlamda yeniden okunabilmesine imkân tanıyacak olan hâlihazırdaki modeller ya da Foucault’un deyimiyle pratiklerdir. Bu bakımdan bu pratikler ile ne tür değişimlerin veya yeniliğin amaçlandığı, bu pratiklerin nasıl bir toplum tasarısı içerisine yerleştirildiği gibi sorular, cevaplanması gereken konulardır. Çünkü *kişisel gelişim* düşüncesi, mevcut çağın tanımlanma biçimindeki en öncelikli öğelerden birisini oluşturmaktadır ve tam da bu sebeple bu davranış tutumunun hangi düşünsel ve pratiksel temsillerle ilişki olduğunun anlaşılması gerekmektedir (Rimke 2000: 61-62).

Kişisel gelişim düşüncesine öncelik veren, bu düşünceyi besleyen ve onu yaşam stratejisi geliştirebilmenin en popüler (ve “*başarılı*”) yöntemi haline getiren başlıca değişimler, neoliberal söylemin önemli bir parçasını oluşturan bireysel dönüşüm mantığının kurduğu tahakküm ve bu tahakküme uygun biçimde sürdürülen *öznenin kendini kurma pratikleri* üzerinden anlaşılabilir. Bunun sebebi, neoliberal öznelere insan sermayesini artırabilmek ve tüm kapasitelerini kullanılabilmek için daimî bir uğraş içerisinde bulunduğu bireysel gelişim çabasının bugün kişinin kendi eylemlerinden, kendisini hangi faaliyet ve öğrenme pratikleri içine dâhil ettiğinden geçmekte olduğudur. Bu tür bir çabanın çalışan birey için anlamı, kendilerini ne kadar eğittikleri ve bu eğitimlerini üstlenmekte ne kadar sorumlu (bireysel) olduklarıyla ilgili hale gelmektedir. Bu bakımdan böyle bir süreç, öğrenmenin de

büyük oranda bireyselleştiği, kimin neyi, ne zaman öğreneceği konusunun artık bireyin öngörülerine, kendi gelişimlerinin girişimcileri haline gelen *öğrenenlerin* yükümlülüğüne bırakıldığı anlamına gelmektedir (Güllüpnar 2017: 68-77). O halde kendini dönüştürmenin tüm pratik egzersizleri, en sonunda, talep edilen tutum ve öznellik beklentilerini tamamen bireylerin sorumluluğuna yükleyerek, fakat asıl önemlisi onlara *rehberlik ederek* düzenlenmekte ve gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda çağdaş kendine yardım literatürü, bireylerin kişisel gelişimlerini başarabilmelerine yardımcı olan ve bunu kişilerin kendilerini yönetebilme yetileriyle mümkün kılacak planlarla öğretmeye çalışan bir strateji olarak düşünülmelidir (Tucker-Ladd 2009: 5). Bu düşünceden yola çıkarak, kişinin kendine yardım edebilme kapasitesini önceleyen her faaliyetin bir kişisel gelişim etkinliği, bu araca hizmet eden tüm kaynakların da birer kişisel gelişim hizmeti, programı, mesleği vb. olarak görülmesi gerektiği söylenebilir.

Kendine yardım (kişisel gelişim) eğitim programları çerçevesinde sürdürülen faaliyetlerin neler olduğunu tartışmaya başladığımızda, üzerinde durulması gereken ilk nokta, bu tür faaliyetlerin kapsam ve miktarlarının hayal edebileceğimizin çok daha ötesine geçtiğinin belirtilmesi gerektiğidir. Kişisel değişim artık açık ve basit bir şekilde ortaya koyulan dev bir işletme, bunun bir sonucu olarak da kendine yardım düşüncesinin muazzam bir şekilde ihtiyaç haline getirildiği endüstriyel bir meseledir (Rosen 1993: 340-341). Öyle ki içinde bulunduğumuz dönem, daha öncesinde görülmemiş bir kişilik düşüncesiyle meşgul olmakta, “ben kimim?” veya “kendimi nasıl daha iyi hale getirebilirim?” gibi soruların artan baskınlığıyla karakterize edilmeye başlanmaktadır (Rimke 2000: 61). Bunun en açık örneği, bu tür sorulara cevap temin edebildiğini ileri süren çağdaş kişisel gelişim endüstrisinin artan popülerliği ve üzerine söz söylediği, eylemde bulunduğu konuların kapsamında yaşanan daimî artışla gözlemlenebilir. Çağdaş kişisel gelişim endüstrisi, ne olduğumuzun değil, daha çok kendimizi ne yaptığımızın değerli olduğu mevcut dönemde dikkate değer bir role sahiptir. Kişisel gelişim, benliğin incelenmesi ve iyileştirilmesine dair ele aldığı temaların artan oranda çeşitlenmesi aracılığıyla bireyleri bu sürece daha da alıştırmakta, kişisel ihtiyaçların psikolojik açıklamalarına gönüllü ve istekli bir katılımı gerek duyulur ve talep edilir bir hale getirmektedir. Öyle ki kişisel gelişim kitaplarının okuyucularına yeni ve sahici (güvenilir) bir kimlik kazandırdığı, daha iyi ve başarılı bir yaşam için tavsiyelerde bulunduğu, her bireyin yönelimlerini belirlemesine rehberlik eden yaşam-bilançoları, kariyer-bilançoları veya proje-bilançoları gibi teknikler oluşturduğu temin edilir ve bu tavsiyelere açık olan herkesin, yaşamlarının hâkimiyetini istedikleri şekliyle kontrol edebilecekleri iddiasında bulunulur. Bu nedenden dolayı kişisel gelişim düşüncesinin, birey açısından, zihinsel/davranışsal/fiziksel vb. *maruz kaldıkları* olumsuz koşullarla başa çıkabileceğinin, kendi gelişimine izin verdiği müddetçe bu koşulları da değiştirebileceğinin mümkün olduğunu ileri süren bir *eğitim* etkinliği, kişinin bireysel gelişim amacını başarabilmesini kolaylaştıracak pratik yöntemler öneren bir *rehberlik* faaliyeti gibi görüldüğü ve bu işlevi dolayısıyla kabul edildiği ileri sürülebilir.

Bu kapsamda makale açısından önem taşıyan nokta, kişisel gelişim düşüncesine yönelik sürdürülen tüm bu sürecin, basit bir kılavuzluk yönetimi şeklinde gerçekleşmediği, daha da önemlisi kişinin kendi üzerinde hep var olan *gözetimi* ile gerçekleştiğidir. Kişiliklerin, gelişim ve dönüşüm paradigması çevresinde bir bilginin nesnesi haline getirilmesini kapsayan bu tarz bir süreç, özneyi, söz konusu bilgiye uygun olarak hesaplanabilir ve biçimlendirilebilir bir nesne formuna sokmaktadır. Bir başka ifadeyle kişiliklerin değerli kılınması talebi ve bu değerinin nasıl yaratılacağı meselesi, bireyin kendi öz disipliniyle belirlenebilecek bir *kendine bakım* sürecine

dönüşmektedir (Rimke 2000: 68). Bu tür bir süreç ise nihayetinde kişiliklerin bilinebileceğine dair bir düşünceden hareket etmekte ve benliği açıklanabilir ve incelenebilir bir olgu olarak kabul etmektedir. Bu ise benliğin akılcılaştırılması ve metalaştırılması ön kabulünden hareket eden ve aynı zamanda da bunu mümkün kılan neoliberalizmin ideolojisidir. Kişiliğin geliştirilmesine dair işleyen tüm bu süreç, psikik kapasiteleri incelenebilen, nicel olarak hesaplanabilen, pazarlığı yapılabilen ya da değer biçilebilen bir meta durumuna getiren ve sermayeleştiren süreçle aynı mantık, bir bütün olarak *özneliliğin* ekonomik yönetimini kurumsal ilişkilerin başat öğelerinden biri haline getiren bu mantıkla aynı kültürel düzendir (Illouz 2008: 157-158). Bir bakıma kişilikleri yönlendirmek ve geliştirmek amacıyla uygulanan yönetimin ve tekniğin dili, kendini gerçekleştirme ve kişisel değişim yönünde ruhu eğitilebilir hale getirmeyi hedefleyen kişisel gelişim yazınının kullandığı dil ile aynıdır. Bu nokta oldukça önemlidir, zira “*dil*” yalnızca bir iletişim ve anlam vasıtası değil, aynı zamanda tahakküm ve iktidarın da bir vasıtasıdır (Çiğdem 1997: 48). Bu bakımdan kişisel gelişim alanında kullanılan kavramsal evrenin, sözcük dağarcığının, üslubun vb. sahip olduğu toplumsal bağlamın, postfordist ve neoliberal tutumların yönlendirdiği yeni yönetim yaklaşımlarıyla kurduğu belirli *yakınlıklar* ile ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Bu ifadenin bir anlamı ve sonucu da şudur: Verimlilik dili ile bireyin ruhsal eğitimi alanındaki pratikler bugün iç içe geçmiştir ve kişisel gelişim, benliklerin işyeri içerisindeki özünü şekillendirmek için kullanılan bir uzmanlık alanı (tahakküm veya iktidarın bir tekniği/dili) haline gelmiştir. Foucaultcu terimlerle ifade edilecek olursa, kişisel gelişim, kullandığı dil ile öznelere sistematik olarak şekillendiren bir *pratik*, kültürel bir söylemdir (Rimke 2000: 63). Bu perspektifle, mevcut kişisel gelişim endüstrisinin, neoliberalizmin bireyi ve sosyal yaşamı görme biçimleriyle aynı üsluba ve stratejilere sahip olduğu, bu stratejilere yön veren söylemleri ile de neoliberal pratikler içerisinde önemli ve güçlü bir konumu temsil ettiği söylenebilir. Nitekim fiziksel (maddi) emek kullanımı kapsamında geçerli olan çalışanın *kolları* optimum bir düzeyde hareket edebilir mi sorusu, zihinsel (maddi olmayan) emeğin artan kullanımıyla öznenin *ruhsal* yaşamı daha optimum bir seviyede geliştirilebilir mi sorusuna dönüşmüştür ve tüm bunlar en sonunda kişinin kendini nasıl “*programlaması*” gerektiği ile ilgili bir düşünceyi gerekli kılmıştır. Bu düşünce, kişisel idare tasarısını öne çıkaran kişisel gelişim sektörü tarafından işletilir hale getirilmiştir (Himanen 2005: 96-97). Sahibi olduğu bu konumu itibarıyla kişisel gelişim endüstrisi, yalnızca bireylerin psikolojik/ekonomik/sosyal sorunlarına kendi başlarına çözüm üretmelerini sağlamaya yönelik faaliyette bulunan bir *kültürel hareket* olarak değil, bir taraftan, söylemlerin ve kişiliklerin üretildiği, düzenlendiği ve tahayyül edildiği tanımlanmış sınırlardan etkilenen ve kendi eylemlerini bu sınırlara göre şekillendiren bir *uyum modeli*, diğer taraftan ise söz konusu söylemleri, kişilikleri ve öznelere tanımlanabilir, keşfedilebilir ve yönetilebilir bir nesne (subject) durumuna getiren doğası itibarıyla bir *değişim tutumu* olarak okunmalı ve anlaşılmalıdır.

Bu tarz bir önermenin en belirgin göstergesi, çağdaş kişisel gelişim sektörünün, yalnızca insanın sermayeleşmesi fikrine dayanan bir mantığı taşımakla kalmadığı, aynı zamanda kendini kurma pratiklerine uygun düşen bir sermayeleşen “*ben*”in tasarısını sunmakta olduğudur. Bir başka ifadeyle günümüz kişisel gelişim düşüncesine yönelik bir analiz için önem taşıyan noktalardan biri de mevcut kişisel gelişim endüstrisinin *ideal* olmanın ne olduğunu ve daha önemlisi nasıl olması gerektiğini değerlendirmesindeki hegemonik rolüdür. Öyle ki bireylere “vizyonun nedir?”, “kişisel marka nasıl olunur?” veya “değerini artırabilmek ve mükemmelliği gerçekleştirebilmek için stratejin nedir?” gibi ekonomik prensiplerle yakından ilgili sorular

sorarak, nasıl markalaşacaklarını, kendi markalarına yönelik algılarını nasıl yöneteceklerini ve böylelikle bir talep haline nasıl geleceklerini öğütleyen veya bunu cesaretlendiren çağdaş kişisel gelişim endüstrisi, tıpkı ürünlerin ve şirketlerin gelişiminde olduğu gibi pazarlama ve markalaştırma ilkelerinin aynısını bireylere uygulayarak ekonomik mantığın prensiplerine göre hareket etmektedir (Shepherd 2005: 589). Nitekim bireylere bir çalışan veya iş arayan biri gibi değil, bir ürün ve marka gibi davranmaları, kendilerini niteliği, performansı ve sermayesi ile fark yaratabileceği bir kişisel kimlik içerisinde konumlandırımları gerektiğine ilişkin telkinde bulunulurken, tüm bu argümanlar söz konusu ekonomik mantığın ilkeleriyle uyumlu bir biçimde gerçekleştirilir: Başarılı bir kişisel marka yaratmak, tıpkı ürünlerin pazarlama sürecinde olduğu gibi bir “şey”den bir “değer” yaratma haline getirilir. Bu tür bir faaliyet alanına sahip olması nedeniyle günümüz kişisel gelişim endüstrisinin, ideal çalışan/ideal özne tipolojisini yalnızca neoliberal düzenlemelerin bir uygulanma noktası olarak kullanmadığı, bunun ötesinde davranışları yönlendirme düzeneğinin bir aracı olarak da kurguladığı, imâl ettiği ve bu tipolojilere dönük yeni bir pazar alanı yaratmakta olduğu ileri sürülebilir. Bir başka ifadeyle çağdaş kişisel gelişim endüstrisinin, sadece neoliberal yönetimselliğin meşru kıldığı yeni öznellik biçimlerinin sürdürülmesine çeşitli kılavuzluk öğretileriyle katkı sağlayan bir vasıta olarak değil, aynı zamanda tahayyül edilen bu yeni öznellik biçimlerini (dolayısıyla öznel) inşa etmenin bir aktörü olarak da faaliyette bulunduğunu söylemek mümkündür. Yaşam koçu, ilişki ve evlilik danışmanı, masal-oyun terapisi eğitmeni, robotik kodlama eğitmeni, eğitim ve öğrenci koçu, aile danışmanı, yoga eğitmeni, biyometrik yüz okuma ve profil tanımlama uzmanı, profesyonel koç, doğum koçu vb. gibi sayıları çoğaltılabilecek birçok kişisel gelişim *mesleğinin*, söz konusu öznellik biçimlerini inşa etmenin ve aynı zamanda pazarlamanın örneklerini temsil eden endüstriyel birer *emtia*, bir anlamda yeni işlerin yaratıldığı yeni bir üretim faaliyeti olarak değerlendirilmesi anlamlı olacaktır. Çünkü tüm bu kişisel gelişim işleri, bugün herkesin verimliliğini kanıtlamak zorunda olduğu, ideal bir birey kabul edilebilmek için ekonomi dünyasının değerlerini içselleştirmeye mecbur/istekli bırakıldığı ve her bireyin girişimci modele göre üretken kılınmasının söz konusu edildiği bir ekonomik tahayyülde, kendini gerçekleştirmenin, kendi yaşamını yaratmanın ve bunun sorumluluğu üstlenmenin en belirgin ve mevcut en popüler örneklerini icra etmektedir. Dolayısıyla *kendini üretme* zorunluluğu, bugün her şeyin, her faaliyetin bir *business* sayıldığı, herkesin sürekli olarak ve her konuyla ilgili business yapmasının teşvik edildiği bir toplumsal konjonktürde, diğer her şeyde olduğu gibi bir “job” (iş, meslek) halini almaktadır. Bu haliyle “küçük hissedarlara” dönüşebilmek için bireylerden finansal mantığı bir gereklilik olarak kabul etmeleri beklenirken, kişisel gelişim mesleklerinin, bu mantığın hedeflerine hizmet etmek üzere harekete geçilen bir sürece “*rasyonel*” bir meşruiyet kazandırdığı ileri sürülebilir (Gaulejac 2013: 152-212; Gorz 2011: 22). Her bireyi seçimlerinde proaktif kılacak, arzularını üretken güçlere yönlendirecek yeni yatırım alanları hayal etmesi ve pazarlaması dolayısıyla kişisel gelişim endüstrisi, üretilebilecek tüm faaliyetleri, ürünleri, hizmetleri, vb. kendine tabi kılarak, sermayeleşmiş yaşam mantığını yeniden üreten bir işleve sahip olmaktadır. Zira her bireyin piyasadaki fırsatları yakalayabilmesi, bir statü elde edebilme şansını maksimum düzeye çıkarabilmesi ve emek piyasasında kendini tanıtabilmesi için *yeni yatırım alanlarının keşfi* meselesi, mevcut konjonktüre uygun bir ifade biçimidir. Çünkü gayri maddi üretim bugün değer yaratmanın merkezindedir ve emeğin değeri kaynağını günümüzde hayal gücünde, heyecanlarda, duygularda bulmaktadır (Han 2019: 52-53). Bu sebeple yeni yatırım alanlarında gerçekleştirilmesi talep edilen yeni işlerin de emeğin gayri maddi, gayri bedensel oluşuyla

belirlenen üretim biçimlerine uygun düşmesi talep edilmektedir ve bu aynı zamanda da gereklidir. Dolayısıyla yeni işlerin yaratılmasına ve yeni üretim faaliyetlerinin açığa çıkmasına imkân ve öncelik veren yeni yatırım alanlarının keşfi meselesi, bugün üretilen nesnelerin değil, verilen hizmetlerin kalitesi ile ölçülür hale gelmektedir. Çünkü günümüz üretim tarzında gerekli ve öncelikli olan şeyler değil, daha çok şey olmayan hizmetler üzerinden gerçekleştirilen bir üretim sürecinin varlığıdır ve gayri maddi üretim kapitalizmine dayanan neoliberalizmde iş veya çalışma, anlamlar ve heyecanlar üzerinde üretilmektedir. Yaratıcı hayal gücü, bugün *gerçek bir ekonomik güç* haline gelmiştir (Rossi 2018: 135-140; Gorz 2011: 21). Bu çerçevede içerisinde değerlendirildiğinde çoğu zaman bir düşünce sistemiyle, bir *felsefeyle*, bir kültür veya bir vizyonla ilişkilendirilen, bizzat öznenin kendisi tarafından üretilen ve onun kapasitesine ya da hayal gücüne yapılan bir göndermeyi esas alan söz konusu yeni işlerin/mesleklerin yeni ekonominin talep ettiği üretim-tüketim ilişkisiyle uyumlu bir biçimde sürdürüldüğü ifade edilebilir. Başka bir deyişle tüm bu yeni çalışma biçimlerinin, bir tarafıyla yeni üretim faaliyetleri ve yeni yatırım alanları için gerekli bir piyasa talebi ihtiyacını karşılamaya hizmet ettikleri, diğer taraftan kendilerini kurgulama ve inşa etme biçimlerini ekonomik eylem deneyiminin işaret ettiği kabullere uygun düşen faaliyetler üzerinden sürdürdükleri söylenebilir. Bu sebepten ötürü bir bütün olarak günümüz kişisel gelişim düşüncesinin/projesinin, her şeyden önce, yeni kapitalizmin (esnek birikim) ve ona eşlik eden ekonomik örgütlenme (postfordizm) mantığının işleyişi kapsamında kabul edilmesi ve değerlendirilmesi gerekli ve anlamlı olacaktır.

21. Yüzyılda *İlginin* Kişisel Hizmetleri

Kişisel gelişim etkinliği çerçevesinde üretilen yazın, ürün, hizmet vb. faaliyetlerin/işlerin kendilerini ne türden bir ekonomik tahayyül zemininde inşa ettiklerinin açıklanması kadar uygulamalarını nasıl sürdürdükleri, bir başka ifadeyle kendilerini neden ürettikleri gibi nasıl sunduklarının da açıklanabilmesi, makale açısından önem taşıyan noktalardan bir diğeridir. Çünkü kişisel gelişim, neoliberalizmin bireyi ve sosyal dünyayı görme biçimini kendine mâl eden, dolayısıyla bireylerin yönetilme ve aynı zamanda kendilerini yönetme tarzlarının mevcut modelini üstlenen bir *edinim biçimi* haline gelmiştir. Bir anlamıyla çağdaş kişisel gelişim endüstrisi (Rimke 2000: 62), neoliberal ekonominin ihtiyaçları dolayısıyla belirlenen ve aynı zamanda tanımlanan kabullerin/doğruların üretilmesinde, düzenlenmesinde, yaygınlaştırılmasında ve yaşama geçirilmesinde aktif rol oynamaktadır ve tam da *yönetimsellik* üzerine kurulu teknik ve pratikleri tamamlayıcı bir işleve sahip olması nedeniyle, bu icraatlerini hangi araçlarla (*nasıl*) gerçekleştirdiğinin açıklanabilmesi önemli görülmektedir.

Kişisel gelişim adı altında faaliyet gösteren ve bir bakıma “*kimlik uzmanları*” olarak da ifade edilen günümüz rehberlik, danışmanlık (aile danışmanından astrolojik danışmanlara kadar), uzmanlık, koçluk gibi yardım mesleklerinin artan popülerliği ve bu kadar çok “tutmasının” en açık nedenlerinden biri, öznel boyutlarda yaşanan sınırların değişiminde kendini göstermektedir. *Belirsizlik*, bugün girişimciliğin ve rekabetin genel bir akılsallık halini almasının ve bu anlayışa paralel inşa edilen davranış tutumlarının yaygınlaşmasının en önemli araçlarından birini ifade etmektedir ve bir yönetimsellik biçimi olarak bu araç, bireylerin tüm yaşamlarının ve öznelliklerinin yapılanışına içkin hale gelmektedir. Bir anlamda neoliberal yönetimselliğin gündelik etkileşimlerde somutlaşmasıyla insanın tüm toplumsal var olma biçimlerinin, ayakta kalmanın ve yaşamanın daha farklı veya yeni bir biçimine bürünmek anlamına geldiğini söylemek mümkündür (Çığ 2013: 85-90). En belirgin görünümünü *kim olduğumuza* dair genelleşen bir belirsizlik halinin almasında gösteren tüm bu yeni toplumsal koşullar, bizzat

“bireylerin kendilerinin” toplumsallığın yeniden üretim birimi haline geldiği bir ekonomik bağlama gönderme yapmaktadır. Bu ise ekonomik ilkelere göre düzenlenen bir toplumsal tahayyülde bireyin kendini ne kadar geliştirdiği ile ilgili olduğu gibi, bireysel sorumluluğunu ne kadar üstlendiğiyle de artan oranda bağlantılı hale geldiği bir durumu işaret etmektedir.

Bireysel sorumluluğu üstlenebilme meselesi, bugün, endüstriyel toplumların “doğal bir şekilde belirlenmiş gibi görünen” kesinliklerinden ve yaşam tarzlarından gerçekleşen bir kopma, karşılaşılacak belirsizlik ve risk unsurlarıyla başa çıkmanın öğrenilmiş yollarından vazgeçme anlamına gelmektedir (Beck 2011: 229). Çünkü çağdaş toplumlarda kolektif toplumsal araçlardan veya devlet-denetimli mekanizmalardan devralınan sorumluluk, en temelden bireye, bireyin öz yaratımına bırakılmaktadır ve belirsizlikle mücadele işlevinin bu *kişiselleştirilmesi*, gelişimi, yenilenmeyi veya kişisel dönüşümü ancak kişinin kendi eylemleriyle gerçekleştirebileceğini vurgulamaktadır. Bununla ilişkili olarak korkuyla, belirsizlikle veya endişeyle mücadele etmenin yöntemleri yine bireylerin kendilerinden talep edilir hale gelmektedir ve bu mücadele biçimleri artık genel anlamda *özel* bir mesele olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada amaç ya da anlamın kesinliğine ulaşabilmek artık yalnızca kişisel bir sorumluluk gerektiren bireysel bir iş olarak kabul edilmektedir ve bu *bireyselleştirilme* halinde gösterilen çabanın nasıl sonuçlanacağı da kişisel olacaktır (Bauman 2003: 252; Bauman 2018: 159).

Tüm sorunların, belirsizliğin, güvensizliğin vb. yalnızca kişilerin bireysel yaşamlarından kaynaklanan bir eksiklik veya yanlışlık olarak görüldüğü, karşılaşılacak tüm sonuçların, problemlerin ya da risk tehditlerinin üstesinden gelmesi gereken nihai kişinin bireyin kendisi kabul edildiği bir toplumsal konjonktürde, kişisel benlikler (kimlikler) süregiden belirsizlik halinden kaçışın bir sembolü, bu kaçış arayışını sonlandırabilmenin sorumlu mercii halini almaktadır (Bauman 2018: 117). Başka bir ifadeyle belirsizliğin bu bireyselleştirilmiş halinde uyumlu, tutarlı, çelişmez bir benlik oluşturabilmek ancak kişisel kimliklerin üzerinde çalışılması gereken birer proje gibi kabul edilmeleri koşuluyla mümkün olur hale gelmektedir. Bu tarz bir koşul ise nihayetinde bireyin kendisine doğru seçimleri yapıp yapamadığına veya doğru kimlikleri seçip seçemediğine dair genel ve önceki dönemlerden farklı bir kaygı ve belirsizlik hissiyle yansımaktadır. Bir bakıma benlikler, kimlikler ve yaşamlar bir *anlam* üzerine oturtulmaya çalışılırken, postmodern bireyler daimî bir *özgelişim ekonomisine* dâhil olmaya istekli ve mecbur bırakılmaktadır. Bireylerin kişisel benliklerini, söz konusu kimlik projelerini inşa edebilecekleri güvenilir ve istikrarlı zeminler ise kimileri için önerilen ürünlerin, sembollerin, hizmetlerin vb. tüketilmesinde bulunurken, kimileri içinse kendilerini ve yaşamlarını anlamlı kılabilecek, bu yaşamların her aşamasında onlara yol gösterebilecek kimlik uzmanlarına duyulan bir ihtiyaç ile belirlenmektedir (Dalbay ve Avcı 2018: 20-28). Öyle ki Bauman’a göre bu çağ, “kimlik sorunu uzmanlarının, kişilik hekimlerinin, evlilik danışmanlarının, kendine güvenmenin yolları türünden kitapların yazarlarının çağıdır. Postmodernlik, danışma patlaması çağıdır” (Bauman 2000: 255). Bireylerin tutumlarını, kendi know-how’larını veya kişiliklerini düzeltmek, geliştirmek, ilerletmek vb. amacıyla gündeme gelen tüm bu çeşitli uzmanlıklar -evlilik danışmanları, eğitim uzmanları, ruhbilimciler vb.- bugün bireysel kimlik ve onun bitmeyen inşasıyla uğraşma zorunluluğunda bulunan bireylerin belirsizliklerini bir *özgüvene* çevirecek, aynı zamanda onlara kişisel öğütler verebilecek birer akıl verici, yol gösterici misyonunu üstlenmektedirler. Hayat tarzı danışmanları, duyarlık geliştiriciler, bilinç artırıcılar, yiyecek modası uzmanları, gelir düzenleyiciler ve bu cümlelerden pek çokları, her şeyin kontrol altında tutulduğu duygusuyla, *tüketicilere* özledikleri kesinliği ve

zihinsel dengeyi sunarak, belirsizlikten kurtulmalarının, böylece yaşamlarını denetleyebilmelerinin araç ve yöntemlerini vaat etmektedirler ya da böyle yaptıklarını iddia etmektedirler (Beck 2011: 82). Dolayısıyla en genel tanımla insan ihtiyaçlarını tayin eden kendi uzmanlıklarının genellikle hizmetçileri olan bu yardım meslekleri, gerçekte, *belirsizliğin özelleştirilmesinin* hizmetine bakan bir endüstrinin unsurlarıdır ve yalnızca bireysel belirsizliklerin özel sonuçlarıyla ilgilenmektedir.

Burada önemli olan bir nokta, “belirsizlikle mücadele işlevinin özelleştirilmesi ile özel tüketimi hedefleyen piyasa arasında açık bir seçici yakınlık/bağlantı”nın açığa çıkmasıdır. Bunun bir sebebi, sorunun olduğu her yerde çözümlerin de olacağı iddiasında bulunan ve böylelikle herkesin çözüm peşinde koştuğu bir dünya yaratan kendine yardım faaliyetinin kişilerden alınıp kendilerinden daha makul kanaatlere sahip oldukları bildirilen uzmanlık yardımlarına verilmesi ile sonuçlanır hale gelmesidir. Çünkü belirsizliğin özelleştirilmesi özel sorunların uzmanlar aracılığıyla çözülmesini bir ihtiyaç haline getirirken, uzmanlara duyulan bu gereksinimin artan bir taleple karşılanmasına, dolayısıyla söz konusu işlerin daha fazla çeşitlilikle gündeme gelmesine zemin hazırlamaktadır. Öyle ki kişinin kendini kurması için bireysel sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğinin gündeme getirilmesi, bir yığın danışmanın, mentörün, eğitmenin, rehberin vb. doğmasına yol açmış; kişisel gelişim ve dönüşümü merkezine alan, duyguların, olayların, ilişkilerin vb. nasıl sürdürülebileceği veya daha tatmin edici bir yaşam tarzının nasıl inşa edilebileceği ile ilgili bilgi ve öğütler içeren kitapların, dergilerin, yaşam biçimi uzmanlarının, eğitim programlarının vb. tüketici piyasasında gittikçe artan bir taleple karşılanmasına neden olmuştur (Bauman 2003: 117-159; Featherstone 1996: 46). Bu bakımdan söz konusu yeni işlerin, her şeyden önce, kendilerini daimî olarak geliştirmek ve bunun için de yaşam boyu öğrenmek peşinde koşması zorunlu kılınan bireylerin arzularını, ihtiyaçlarını, sorunlarını vb. çözme işleviyle yaratılan bir piyasanın unsurları oldukları gibi postmodern kültür içinde yayılan duyarlılıkları edinmeye hazır bir izlerkitlenin yaratılmasına hizmet eden bir aracı rolünü de üstlendikleri söylenebilir.

Bu kapsamda dikkate değer görülen bir başka unsur da tüm bu danışmanlıkların, yardım mesleklerinin, terapi ve eğitim hizmetlerinin (oyun önderleri, cinsel terapistler, ilişki ve evlilik danışmanlığı) vb. öncelikle piyasanın isteklerine yönelik gerçekleşen bir tüketim edimi içerisindeki *hizmet* anlayışını ifade etmeleridir. Bir başka deyişle kişisel gelişim altında faaliyet gösteren tüm bu yeni işler, postmodern yaşamın karakterine uygun düşen simgesel ürün veya hizmetlerin sağlanmasıyla uğraşmaktadır ve tüketicilerinin yaşam dünyalarına -bir *beğeni yaratıcısı* rolünü üstlenerek- yeni piyasaları kullanma ve bunları geliştirme eğilimleri aracılığıyla girmektedir (Featherstone 1996: 71-85). Dolayısıyla bu yeni hizmet biçimleri, doğaları itibarıyla yeniliği teşvik etmek ve sürekli biçimde yeni pazarlar yaratma ihtiyacı içerisinde oldukları ve bunun için de şimdiye değin bir ihtiyaç olarak kabul edilmemiş gereksinimleri hedeflemekle, öncesinde hissedilmemiş veya hayal bile edilmemiş yeni talepleri artırmakla, daha doğrusu bunları yaratmakla ilgilenmektedirler. Şimdiye kadar gerçekleşmemiş gereksinimleri hedeflemek ve aralarından hangilerinin başarılı olabileceğini öngörmek ise büyük ölçüde imkânsız olduğu için, sunulabilen tüm ürün ve hizmetler piyasaya sürülmekte, dolayısıyla *yaratıcılık* neredeyse sınırsız bir hale getirilmektedir (Bauman 2003: 280-281). Bu süreci ürünlerin veya hizmetlerin bolluğuyla değil, fakat daha önemlisi *her şeyin hizmet olmasıyla* açıklayan Baudrillard’a göre bu tür ürün veya hizmetler (emtialar) herhangi bir şey olarak değil, öncelikle ve özellikle kişisel bir hizmet olarak tüketime sunulmaktadır ve basit bir tatmini değil, daha çok yoğunlaştırılmış bir ilgiyi vaat etmektedir (Baudrillard 2017: 205-206).

Çünkü bu tarz ürün/hizmetlerin “satabilmesi” için, her şeyden önce, faydalı olmaları gerekmektedir. Zira bu ürün ve hizmetler ancak kullanım değeri yaratabildiği sürece bir satış değeri elde edebilmektedir ve kullanım değerinin postmodern anlamı, işlevsellik ve kullanılabilirlik ile değil, tasarım ve ürün imajı gibi kültürel ve sembolik anlamları ile ölçülmektedir. Bu nedenle esas anlamını içeren kullanışından farklı olarak, bugün söz konusu uzmanlık hizmetlerinin veya ürünlerinin kullanım değerlerini temel yararları ve işlevlerinin ne olduğu değil, bunlara ilişkin telkin edilen *anlamlarının* neler olduğu belirlemektedir. Bu yüzden de “bir ürüne sattıran ne varsa atfedilir: duygular, ihtiyaçlar, ruh halleri, sıcak bir ilginin, içsel bir yaşantının, başarının ya da avantajın sembolleri.” Bir insanın sahip olduğu veya olması gereken her şey -güvenilirlik, dostluk, bağlılık, kişilik ya da kimlik yaşantıları gibi- vardır onlarda (Funk 2013: 29). Bundan dolayı bu stratejilerin gerçekte bir ürünü ve hizmeti değil, insani özellikleri, özlemleri veya becerileri satışa çıkardıkları, fantastik anlatıları ve hayal gücünü arzuları şekillendirmek ve estetik normu sağlamak adına kullandıkları söylenebilir (Gorz 2011: 42-49). Bu nedenle elle tutulabilir somut bir ürün olarak değil, daha çok bir tatmin, heyecan, tutku, ferahlama ya da rahatlama hissi biçiminde sunulan söz konusu kişiye özel hizmetlerin üretiminde vazgeçilmez olan öncelikli şeyin, duygulanımın ve duyguların yaratılması ve manipüle edilmesi olduğu ileri sürülebilir. Nitekim danışmanlık, uzmanlık, rehberlik ya da terapi gibi kişiye özel hizmetler tarafından üstlenilen tüm insani ilişkileri hoş bir hale getirme, pazarlama ve satma faaliyeti, bireylerin hizmeti adına kendilerini ve kendi insani sermayelerini adayan bir söylemi ima etmektedir ve böyle bir anlayışta *nesneye özne sağlayan*, yani bireylerin kendi değerini artırmasının en önemli amblemi olarak belirlenen bir *benlik imgesini* üreten bu bireylerdir.

Bu bireyler dolayısıyla sürdürülen çağdaş pazar ekonomisinin *başarı* reçetesi ise şudur: “özlemi duyulan dünyalar üretmek.” Bu ifadenin anlamı, ürünlere belirli imgeler veya anlamlar yükleyerek onlara bir gerçeklik atfetmek değil, bunun ötesinde bu ürünlerden bağımsız olan *gerçekliklerin* üretilmesine yoğunlaşmaktır (Funk 2013: 33). Bir bakıma gerçekliğin bu üretimi, ürünleri birer kullanım metası olarak değil, yaşam, yaşam tarzları ve yaşantı dünyaları olarak kabul etmektedir ve bu süreç, üretilen mal veya hizmetlere psikolojik öğeler yerleştirilmesi anlamına gelmektedir. Üretimin *ruhbilimselleştirilmesi* şeklinde de okunabilecek bu tarz bir üretim anlayışının öncelikli amacını ise bireylerdeki boşluk duygusunu doldurabilecek bir ruhsal yarar sağlama ve onların kişisel ilgilerine yönelebilmek arzusunun oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden de ürünlere ruhsal ağırlıklar eklenirken, alıcıya da psikolojik *fazlalar* verebilmek, böylelikle de onlara *kimlik deneyimleri* sunabilmek başlıca hedef olarak gösterilmektedir. Bu sebeple burada söz konusu olan üretilmiş bir mal ya da hizmet değil, önceden programlanmış ve psikolojik deneyimlerin yaratılması ve tüketicinin bu hizmetleri doğrudan deneyimleyebilmesi, bir *duyguyu* satın alabilmesidir (Toffler 1974: 188-192; Çubuklu 2010: 84-86; Der Loo ve Reijen 2003: 158).

Bu haliyle *deneyimlenen* bu yaşam alanlarında göstergelerin, imajların, statü veya kimlik parametrelerinin kurgusal ve paketlenilebilir birer yaşam tarzı ile ilişkilendirilirken, kimlik ve benliğin inşasına yönelik sürdürülen süreçlerin neoliberal ekonominin işleyiş mantığı ve postmodern yaşam stratejileriyle biçimlendirildiği söylenebilir. Öyle ki sanat terapisi uygulamaları, müzik terapisi eğitimleri, masaj uygulaması ve eğitimi programları, E.F.T. eğitimleri, bioenerji eğitimi uygulamaları, mindfulness programları, NLP eğitimleri, hayatı kolaylaştırma programları, hipnoterapi eğitimi programları, aşk kursları, yoga veya fiziksel fitness vb. gibi kişisel terapi ve danışmanlık uygulamaları, başarının anahtarının yalnızca

insanın elinde olduğunu ve başarısızlık diye bir şeyin olmadığı düşüncesini sürekli olarak vurgularken, gerçeklikler çeşitli içerik ve değerler yüklenen sembolik bir anlam haline getirilmektedir ve kullanıcıların bu anlamlar dolayısıyla kendilerini ve yaşamlarını fark etmeleri veya değiştirmeleri talep edilmektedir. Dolayısıyla burada olan gerçeklik bir seçim ya da özgürlük alanı yaratmak değil, fakat meta değeri taşıyabilecek bir insan potansiyelinin açığa çıkarılmasıdır ve bu tarz bir süreç, Harvey'in ifadesiyle söylenecek olursa, "*haleti ruhiye*"de yaşanan derin ve yaygın birtakım değişimleri işaret etmektedir (Harvey 1997: 70).

Böyle bir bağlam ise en nihayetinde çağdaş kapitalist kültürün içsel mantığına dair gerçekliğin bir başka tarafını göstermektedir: Neoliberal özne, en kaba tabiriyle kelimeler yoluyla güdülenimlerin devindirici bir aracı rolüne büründürülmüştür ve bu tarz bir dönüşüm, üretim öznesiyle psikolojik öznenin, ekonomik sözcelerle psikolojik türdeki sözcelerin nasıl *özdeşleşebileceğini* ortaya koymaktadır. Öyle ki psikoloji dili, bugün bireyi ve kişilik söylemini tanımlamada ve aynı zamanda öznelliklerini şekillendirmede çoğunlukla başarılı olmaktadır çünkü neoliberal çalışma dünyasının dönüşümlerini büyük ölçüde anlamlandırabilmektedir. Şu gerçektir ki psikolojik söylem, bireyleri iç dizgeleriyle ilgili olan bir dizi analizden yola çıkarak yönetmeye imkân tanımış ve bunu yaparken de kişilerin kendilerini psikolojik varlıklar olarak tasavvur etmelerini, kendileri üzerinde çalışarak öznelliklerini dönüştürmeyi öğrenen bireyler inşa etmiştir. Dolayısıyla buradaki yönlendirici fikir, her şeyden önce, psikolojik söylemlerle iktisadi zorlamaların karşılıklı intibakıdır ve eğer *öznelleştirme*, özneye bir kimlik ve biçim vermeyi amaçlayan süreçler olarak kabul edilirse, çağdaş kişisel gelişim endüstrisinin, eyleme ve söyleme yansıyan bu türden süreçlerin bir arketipini temsil ettiği ileri sürülebilir.

SONUÇ

Bu makale, toplumun ekonomik örgütlenişinde yaşanan dönüşümler ile birlikte özel olarak çalışanların, genelde ise bir bütün olarak öznelliklerin ne yönde değişme eğilimi gösterdiklerini ve bu değişime yönelik tutumların ne tür söylem veya pratikler üzerinden inşa edildiğini çağdaş kişisel gelişim modeli üzerinden açıklamayı amaçlamıştır. Bu kapsamda günümüz kişisel gelişim endüstrisi, öncelikle söz konusu değişim tutumları ile kurduğu belirli yakınlıklar bağlamında eleştirel bir analize tabi tutulmuştur. Diğer bir deyişle kapitalist büyüme retoriğinde yaşanan dönüşümlerin ekonomik alanın sınırlarında olduğu gibi toplumsal ve bireysel yaşam dünyalarında da neden olduğu etkilerin, çağdaş kişisel gelişim paradigması çerçevesindeki bir incelemenin konusu haline getirilmesi, makalenin öncelikli amacını oluşturmuştur.

Her şeyden önce esnek birikim mantığına dayanan yeni kapitalizm ile birlikte geleneksel büyüme retoriğinden oldukça farklı bir ekonomik zeminde hareket edildiğinin ve klasik kapitalist biçimlenişlerden farklı bir toplumsal tasarım içinde yaşandığının belirtilmesi gerekmektedir. Nitekim -ideolojik (neoliberalizm) ve kültürel (postmodernizm) zeminleri ile- yeni kapitalizm, ekonomik ve toplumsal (aynı zamanda bireysel) alanların her ikisine birden eş zamanlı bir referansta bulunarak varlığını sürdüren entegre bir ekonomik model niteliğindedir. Bu nokta oldukça önem taşımaktadır; çünkü söz konusu ekonomik model, klasik sanayi sermayesinin meşru mantığını biçimlendiren büyüme anlayışından farklı olarak varoluşsal koşullarını öznelliğin kendisinde, bir başka ifadeyle bizzat bireyin kendisinin toplumsalın yeniden üretiminde vazgeçilmez öneme sahip olduğu bir öznellik tahayyülünde bulmuştur. Belirli alışkanlık ve arzulara dayanan söz konusu yeni öznellik biçimleri, kapitalizmin postfordist evresinde *girişimci* olarak tanımlanırken, toplumsal ve bireysel yaşam alanları, bu öznelliklerin üretimi ile sonuçlanan *biz şimdi kimiz?* sorusu ile karakterize edilir bir duruma

gelmiştir. Bu genel belirsizlik halinde bireylerin kişisel kimliklerini, duygularını, zamanlarını veya yaşamlarını daha iyi yönetme söyleviyle bir *tekhne* rolünü üstlenen çağdaş kişisel gelişim endüstrisi, bir yarıyla neoliberal ekonomik mantığın ilkeleriyle uyumlu girişimci öznelliklerin üretilmesi ideali için yeni bir yatırım alanı sağlarken, diğer yarıyla ekonomik eylem sahasına dâhil edilen bu yeni öznellik biçimlerini, mevcut (gayri maddi) üretim ve tüketim normları üzerinden kurgulamakta ve imâl etmektedir. Bu nedenle çağdaş kişisel gelişim endüstrisinin, neoliberal yönetimsellik mantığının ve postmodern yaşam tasarısının öngördüğü öznellik biçimlerine uygun düşen bir tavırla faaliyette bulunduğu ileri sürülebilir.

İdeal insan tipolojisine yönelik geliştirilen yeni bir tanımlama için gerekli dönüşümlerin neler olduğunu saptayabilmek, bugün ancak ruhun üretimi ve insan oluşun yeni bir tarzını yaratmayı amaçlayan neoliberalizm ve buna dair içerimleri bilinçli bir şekilde takip eden postmodern deneyimler arasındaki ilişkinin tanımlanabilmesiyle mümkün olmaktadır. Çünkü emeğe yönelik psiko-sosyal değişimin anlaşılabilmesi için öncelikle tekrara dayalı kol emeği alanından, değeri üreten yaratıcı emeğin alanına kaymayla sonuçlanan kültürel dönüşümlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu kapsamda *girişimci özneler* ve *parçalı kimlikler* üzerinden kurgulanan ve inşa edilen yeni öznellik biçimleri, zamanın ruhuna uygun bir söylem biçimi olmaktadır. Çağdaş kişisel gelişim sektörü, söz konusu öznellik tahayyüllerinin yeniden üretilmesini çeşitli öğütlerle, stratejilerle, vb. güçlendiren bir yardımcı rolünü üstlenirken, aynı zamanda tam da *kişisel gelişim* teşebbüsü üzerinden meşrulaştırılan çeşitli danışmanlık, koçluk, rehberlik, uzmanlık vb. gibi yeni işlerin veya mesleklerin ekonomik analiz sahasına kaydedilmesinin bir temsili haline gelmektedir. Kendilerini neoliberal ekonominin taleplerine uygun biçimde inşa etmeleriyle beraber, hizmetlerini sunma yöntemlerini de postmodern tüketim kalıpları ve değerleri üzerinden kurgulayan bu yeni kişisel gelişim işlerinin/mesleklerinin tam da bu nedenler sebebiyle tarihsel değişimlerin ve mevcut gelişmelerin hem bir sonucu hem de bunları analiz edebilmenin etkili bir aracı olduğu ileri sürülebilir. Neticede ekonomik eylem alanı esas olmak üzere toplumsal ve bireysel yaşam alanlarının tümünde bireylerin kendilerini var edebilmelerinin, tanıtılabilmelerinin ve geçerli kılabilmelerinin öncelikli koşullarından biri “*kişisel gelişim*”in bir edinim biçimi olup olmadığıyla ilgili olur hale gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Ansal, H. (1986). “Teknolojinin Tarafıllığı ve Üretim İlişkileri”. *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*. S. 1, ss. 152-171.
- Ansal, H. (1996). *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar*, İstanbul: Birleşik Metal İş Yayınları.
- Arın, T. (1986). “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”. *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*. S. 1. ss. 104-138.
- Aydoğanoglu, E. (2011). *Emek Sürecinin Dönüşümü*, Ankara: Kültür-Sanat Sen Yayınları.
- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu*. (Çev. Nilgün Tural ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bauman, Z. (2018). *Parçalanmış Hayat*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*. (Çev. Kâzım Özdoğan ve Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Belek, İ. (1999). *Postkapitalist Paradigmalar*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Belek, İ. (1999). “Taylorizm, Fordizm, Esnek Üretim ve Sağlık”. *Toplum ve Hekim*. C. 14, S. 2. ss. 101-107.
- Bozkurt, V. (2004). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Alfa Kitabevi.
- Çamuroğlu-Çığ, E. ve Çığ, Ü. (2013). “Neoliberal Akılsallığın Bir Semptomu Olarak Kriz İletişimi ve Yönetimi”. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 3, S. 1-2. ss. 79-97.
- Çiğdem, A. (1997). *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çubuklu, Y. (2010). *Postmodern Toplumdan Kesitler*. İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Der Loo, V.H. ve Van Reijen, W. (2003). *Modernleşmenin Paradoksları*. (Çev. Kadir Canatan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Dalbay, R. S. ve Nazmi A. (2018). “Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımaları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 23, S. 1. ss. 17-39.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Akh: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). *Postmodernizmin Yanılsamaları*. (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fleming, P. (2014). “Review Article: When “Life Itself” Goes to Work: Reviewing Shifts in Organizational Life Through the Lens of Biopower”. *Human Relations*. V. 67, No. 7 pp. 875-901.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu*. (Çev. Alican Tayla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Funk, R. (2013). *Ben ve Biz: Postmodern İnsanın Psikanalizi*. (Çev. Çağlar Tanyeri). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gaulejac, V. (2013). *İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum*. (Çev. Özge Erbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorz, A. (2011). *Maddesiz: Bilgi, Değer ve Sermaye*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorz, A. (2014). *Yaşadığımız Sefalet*. (Çev. Nilgün Tural). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Gökgöz, G. (2014). “Söz”ün Ekonomi-Politiği: Finansal Kapitalizmin Yeni İletişim Gündemi; Sözle Yönlendirme. 5. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı, Bildiriler Kitabı. Ankara Üniversitesi, Ankara. ss.103-111.
- Güllüpnar, F. (2017). “Kamusallığın Çöküşü ve Bireyin Sorumlulaştırılması Olarak “Yaşam Boyu Öğrenme”: Eğitim ve İstihdam Politikalarının Eleştirisine Bir Katkı”. *Amme İdaresi Dergisi*. C. 50, S. 1. ss. 67-84.
- Han, B-C. (2019). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. (Çev. Haluk Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2001). *İmparatorluk*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Himanen, P. (2005). *Hacker Etiği: İş Hayatına Aykırı Bir Yaklaşım*. (Çev. Şebnem Kaptan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Illouz, E. (2008). *Saving The Modern Soul: Therapy, Emotions and the Culture of Self-Help*. Berkeley: University of California Press.
- May, T. (2012). “Yeni Girişimciler: Foucault ve Tüketim Toplumu”. *Cogito*. S. 70-71. ss. 96-106.
- Oranlı, İ. (2012). “Biyo-Politikanın Doğuşu ve Foucaultcu Eleştirisi”. *Cogito*. S. 70-71. ss. 39-51.
- Ören, Ezgi. (2015). Neoliberal Yönetimsellik, Çalışma İlişkileri ve “Girişimci Özne”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 (1): 155-169
- Read, J. (2012). “*Homo Economicus*’un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznenliğin Üretimi”. *Cogito*. S. 70-71. ss. 82-95.
- Rimke, H. M. (2000). “Governing Citizens Through Self-Help Literature”. *Cultural Studies*. V. 14, No. 1. ss. 61-78.
- Rosen, G. M. (1993). “Self-Help or Hype? Comments on Psychology’s Failure to Advance Self-Care”. *Professional Psychology: Research and Practice*. V. 24, No. 3. pp. 340-345.
- Rossi, A. (2018). “Neoliberal Ruhlar”. *Cogito*. S. 91. ss. 121-153.
- Shepherd, I. D. H. (2005). “From Cattle and Coke to Charlie: Meeting the Challenge of Self Marketing and Personal Branding”. *Journal of Marketing Management*. No. 21. pp. 589-606.
- Şaylan, G. (2002). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Toffler, A. (1974). *Şok: Gelecek Korkusu*. (Çev. Selami Sargut). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Tucker-Ladd, C. (2009). *Psychological Self-Help*, Kindle Edition.
- Yentürk, N. (1993). “Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği”. *Toplum ve Bilim*. S. 56-61. ss. 42-58.